

ROHONYI ZOLTÁN: A MAGYAR ROMANTIKA KEZDETEI

Bukarest, 1975. Kritérium K. 277 1.

A stílusok, irányok, áramlatok kutatása, összetevőik vizsgálata manapság mind erőteljesebben foglalkoztatja az irodalomtudományt. Ha alaposabban elgondolkozunk azon, hogy bizonyos elnevezéseket, szakmai terminusokat a múlt század óta úgyszólván naponta használunk és emlegetünk, s mégis ezeknek legáltalánosabb definíciós kísérletei is azon nyomban vitákat váltanak ki, rejtélyesnek érezzük ezt a jelenséget. Így vagyunk a romantikával is. Valaha, amikor a múlt század fordulója táján e fogalom felbukkant, még egyszerűen az új „keresztény” művészetet jelentette, az antik, elsősorban a görög művészettel való összevetésben, tehát végeredményben az európai kultúra két nagy korszaka közül az egyiket. Ezt a romantikáról szóló őskonceptiót azonban keresztettkék azok az irodalmi (és művészeti) törekvések, amelyek az antik hagyományok újraélesztésével a görög-római kulturális hagyaték alkotási elveire támaszkodva bontakoztattak ki egy új, de a példaképektől mégsem függetleníthető művészi gyakorlatot. A középkortól érvényes keresztény művészet nagyobb szabású elképzelését tehát az irodalmi ízlés és gyakorlat, az esztétikai gondolkodás történetének részletesebb vizsgálata azonnal megkérdőjelezte.

Az irodalomtörténet-írás a későbbiekben pontosabb képet rajzolt a romantikáról, de a fogalom keletkezésének és elterjedésének folyamán jelentkező értelmezés- és használatbeli ellentmondások már eleve óvatos nagyvonalúságra készítettek. A magyar romantika mint irodalmi korszak, irodalmi fejlődésünk egyik legjelentékenyebb periódusa. Sajátosságai közül lényegében kettő, a nemzeti és a történeti tematika emelkedett és érzelmileg átfűtött ábrázolása minősült romantikus vonásnak irodalomtörténet-írásunk legtöbb e kérdést érintő összefoglaló munkájában. Korántsem véletlenül: a magyar s a kelet-európai irodalmakban valóban e két vonás tartható számon úgy, mint megkülönböztető jellemvonás.

Mégis: Rohonyi Zoltán könyve arról tesz tanúságot, hogy a hagyományos koncepció, melynek történeti jogosultsága érthető, a romantikus irodalom számos összefüggését, kivált világnézeti forrásait, hátterét nem érzékelteti megnyugtatóan. Különösképpen az átmenet periódusa, annak jellegzetességei maradnak ki a fejlődésvonalatból, s ezzel – akarva-akaratlanul –

azok a szemléleti elemek is, melyek a romantikát az európai gondolkodáshoz kapcsolják. Pedig számos bizonyíték létezik abban a vonatkozásban, hogy a Schlegel-fivérek, Schelling és mások tevékenysége, más szóval az a világkép, amely filozofikus megfogalmazásban, művészi programban csakúgy kirajzolódik, mint egy új típusú, de ettől aligha elválasztható művészi gyakorlatban, Magyarországon már a tízes években visszhangra talál, elsősorban elméleti síkon, s némileg megelőzve azokat az irodalmi alkotásokat, amelyeket egyértelműen romantikusnak szoktunk nevezni. Csetri Lajos a Tiszatájban megjelent (1977.3.), Rohonyi könyvéről szóló kritikájában megjegyezte, hogy számos olyan vonás, amelyet szinte automatikusan a romantikához sorolunk, mint például a zseni fogalma, erőteljesebb és szélsőségesebb megfogalmazásban már a Sturm und Drang teoretikusainál is megtalálhatók. Meglehet: az ilyenfajta átvételek és átfogalmazások az irodalmi fejlődés mechanizmusához tartoznak, s számos kiindulópont bizonyul hatékonyak olyankor is, amikor ezek nem a szorosabban vett irány elismert alapozóitól származnak. Kelet-Európában például a Sturm und Drang teoretikusának számító Herder eszméi éppen a romantika, s az azzal párhuzamosan bontakozó népiesség szemszögéből korszakos hatásúak. Csetri figyelmeztetése abban a vonatkozásban mindenképp megkívánandó, hogy nem kell feltétlenül zárt, vagy legalábbis összefüggő rendszerek közötti átmenetekben gondolkodnunk, a kölcsönhatások mezőnyé szélesebb, a valóságos ható tényezők csak konkrét elemzés révén deríthetők fel.

Rohonyi Zoltán könyvének legfőbb érdemei éppen azzal kapcsolatosak, hogy elemzés alá vont olyan jelenségeket, amelyek az általánosabban elfogadott koncepciók hátterületein helyezkednek el. Egyik fejezetének címe (A modern klasszika változásai) mintha azt sejtetné, hogy egy világnézeti, erkölcsi, esztétikai normatívarendszer hálójából kitörni készülő költő egy intellektuális és érzelmi krízisen keresztül jut el új eszmények megfogalmazásáig, tehát lényegében Kölcsey (hiszen róla van szó) a klasszika és a romantika korszakváltását éli és szenvedni át a tízes évek derekán. Rohonyinak többé-kevésbé kimondottan az a tétele, hogy Kölcsey erkölcsi-világnézeti töprengéseinek individuális jellege ellentétben áll azzal a hagyományos romantika-

felfogással, amely a nemzeti és hazafias motiváció megjelenéséhez kötötte e stílus fellépését. Szauder József Kölcsey szellemi fejlődését elemző tanulmányai felderítették e pályaszakasz világnézeti és esztétikai problematikáját s a pályafordulatot előidéző tényezőket: Rohonyi ezen a vonalon halad tovább, s szempontjaival ezeket nyomatékosítja. Kölcsey azonban, s ezt nem árt hangsúlyozni, e jellegzetesen átmeneti periódus után végül is oda jutott el, ahol a reformkori nemzeti romantika legjellemzőbb ismérvei találhatók: egy tetre szólító kollektivistista morálhoz, a progresszív nacionalizmus és az egyetemes emberi szintéziséhez, az aufklärismus hagyatékát politikai programmá tömörítő liberalizmusához. Mindvégig hiányzott belőle viszont a történelmi optimizmusnak az a naivitással határos pátozsa, amely átjárta a liberális nemesi közgondolkodást, s amelyet később a népnemzeti akadémiizmus az iskolarendszer közvetítésével valóságos irodalomtörténeti axiómává avatott.

Némileg más a helyzet a Bánk bánnal. Meglepő, hogy a dráma számos elemzője, köztük Arany János és Gyulai Pál, elsősorban egyedi alkotásként elemezték, s figyelmüket a cselekmény logikájára, az egyes jellemek értelmezésére, a homályos mozzanatok kibogozására koncentrálták, s nem foglalkoztak érdemben az a műben sajátosan érvényesülő irodalmi tendenciákkal. Maga az a tény, hogy a műben több stílusréteg jelenlétéről szerezhetünk bizonyosságot, amelyeket megfelelő gondolatrendszerek táplálnak (mint erről Sőtér István s újabban Pándi Pál tanulmányaiban olvashatunk), a dráma stílustörténetileg átmeneti jellegéről tanúskodik. Meggyőzőnek látszik az a felfogás, mely szerint a tragédia sokat emlegetett homályos mozzanatai nem annyira valaminő cselekményszövesi vagy lélektani következetlenségből származnak, mint inkább egy új (nevezük feltételelesen romantikusnak) ábrázolási módszer járuléka, amelynek kedvelt eljárásai közé tartozik az ilyesfajta sejtető homály atmoszféra-teremtő felhasználása. Az ilyen típusú romantikus jegyek jelenléte azonban önmagában nem üti a romantika bélyegét az egész alkotásra, mint ahogy a Bárány Boldizsár Rostájában emlegetett „gótikus” vonások is inkább egy korábbi ízlésjelenségre, a lovagdrámákra valló reminiscenciák. Igen valószínű, hogy a Bánk bán témafelfogása kapcsolja elsődlegesen a reformkor később kibontakozó történetiszemléletéhez, s így közvetett módon a nemzeti romantikához való kapcsolódását szuggereálja.

A romantika problematikájának megjelenését Katona életművében – s ezt Waldapfel József tanulmánya nyomán nem árt újból hangsúlyozni – lírája példázza szemléletesen.

Megérné a fáradságot a korabeli magyar irodalmi gondolkodás tüzetesebb vizsgálata. Rohonyi Zoltán az Erdélyi Múzeum szerepét rajzolja meg, amelyet az a romantikus eszmék meghonosításában betöltött. E választása eléggé magától értetődő, hiszen a tőle vizsgált periódusban, s romantika kezdeteikor, az irodalom elméleti kérdéseivel jószerivel csak ez az orgánus foglalkozott alaposabban. Rohonyi könyvének ez a fejezete csakúgy, mint a többiek, önálló tanulmányként is felfogható. Az Erdélyi Múzeum írásainak ilyen irányú vizsgálata mindenképpen méltánylandó tudományos eredmény, mint ahogy új szempontokat ad Bárány Boldizsár Rostájának taglalása s a Dombó-féle életrajzban megjelenő romantikus színezetű Csonkai-kép bemutatása is. Az a kérdés természetesen továbbra is fennmarad, hogy lehetséges-e egyáltalán a romantika kezdeteinek ilyen viszonylag zárt keretben történő vizsgálata olyan esetben, amikor a romantika általános kérdései, s benne a kelet-európai, s így a magyar romantika legfőbb problémái egyként vitatottak s számos vonatkozásban megoldatlanok? Ez a helyzet ugyanis olyan premisszák felállítását teszi szükségessé, amelyeket egyéb összefüggések esetleg nem igazolnak, vagy érvényességüket erősen korlátozzák.

Az a tény, hogy Rohonyi vizsgálódásai olyan fejezetekben realizálódnak, amelyek inkább a romantika kezdeti időszakának témaköréből merített (bár kétségtől fontos) tanulmányok, a könyv címére némileg rácafolva, a monografikus igény ellenében hat. Katona József „külön útja” s Kisfaludy Károly drámáinak elemzése óhatatlanul ezt a műnemet helyezi középpontba. Igaz, a prózai kísérletek kevésbé jelentősek ez idő tájt, bár éppen Kisfaludy esetében mégis közelebbi vizsgálatot érdemelnek. A könyv felépítésének sajátosságai következtében a lírai műfajok eléggé háttérbe szorulnak, s ez a mi irodalmunkban módszertanilag nehezen lenne indokolható. S ha már a romantika kezdeteiről s szorosabban az átmenet problematikájáról van szó: ebben a vonatkozásban minden bizonnyal termékeny szempontokat adhatott volna Berzsenyi költészetének ilyen irányú megközelítése, s talán nem lett volna a klasszika és a romantika érintkezésének viszonylatában minden tanulság nélkül való Vörösmarty „zsengéinek” elemzése sem

(annak ellenére, hogy Horváth Károly kutatásai számos ponton tisztázták e kérdéseket).

A feladat bonyolultsága, az előmunkálatok hiányosságai, a szakirodalom vitatott és vitatható megállapításai magyarazzák azt a körülményt, hogy Rohonyi könyve nem tárhatta fel minden oldalán e korszak irodalmának egymással összefüggő sajátosságai elméletileg és történetileg egyaránt további tisztázásra váró rendszerét. Rohonyi munkája már céljánál fogva is felfokozott érdeklődést keltett. Az a tény, hogy rendkívül széles tárgyszerűséggel, elméleti érzékenységgel belefogott a romantika kezdeteinek vizsgálatába, nemcsak az időbeli elsőség okán sorolja művét az úttörő jelentőségű munkák közé, hanem szempontjainak, eredményeinek érdemei révén is. Aki a romantika elméleti és történeti kérdéseivel foglalkozik ezután, nem kerülheti meg Rohonyi könyvét, s bizonyára az alapmunkák közt kell majd számon tartania. A szerző vállalkozásának eredményei néhány általánosabb tanulsággal is szolgálnak; nem árt röviden a figyelmet ezekre is felhívni.

Az irodalomtörténeti kutatások során erős hajlam mutatkozik ugyanis a részletek mind minuciózusabb tisztázására, olykor már annyira messzemenően, hogy a kutatások eredményeit ennyire speciális ismeretek híján a korszakkal foglalkozó szakember sem tudja hasznosítani, sőt

jószerivel követni sem. Természetes, hogy a mind alaposabb, részletekbe menő ismeretek biztosítják valamely korról vagy jelenségről alkotott felfogásunk hitelét, így tehát mellőzhetetlenek. Az adatok és a részösszefüggések azonban könnyen válhatnak áttekinthetetlen és alaktalan halmazzá, ami a szűk, „beavatott” belterjesség irányába vezet. Módszertanilag tehát feltétlenül szükséges, hogy az analitikus részletvizsgálatokat összefoglalások kövessék (vagy velük párhuzamosan kikerekedjenek), még akkor is, ha az ilyenek az adott kutatási témákat nem zárják le; legfőbb eredményük egyébként sem valamely kutatási feladat amúgy is illuzórikus „megkoronázása”, hanem termékeny korrigálhatóságuk és folytathatóságuk. Az összefoglaló kísérletek, sikerük mértékétől függően, mindig irányjelzőek, s mint ilyenek mintegy szervezik, befolyásolják a részletvizsgálatokat. Az irodalomtudomány legfőbb gondjai manapság nemcsak szakmai természetűek, hanem a szélesebb irodalmi műveltségbe való beépülés egyre fokozódó nehézségeiben, zavaraiiban is megnyilvánulnak. Rohonyi munkája s a hozzá hasonlóak éppen az irodalomtudomány eme, mondhatni társadalmi funkciójának gyakorlása szempontjából szükségesek és hasznosak.

Wéber Antal

NÉMETH G. BÉLA: LÉTHARC ÉS NEMZETISÉG

Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1976. Magvető K. 560 l. (Elvek és utak)

Németh G. Béla megbízható adatok és érdekes gondolatok sokaságát fölvonultató tanulmányait mindig figyelemmel és – esetleg ellenkező – tetszéssel olvassa az ember; új kötetét is, de ezt a tetszésen túl különös szorongással teszi le. Lám, a XIX. század harmadik negyedére felsorakozott végre a honi értelmiség – s immár tán nem is csak legjobbaiban – Európához, s pont akkor, eme rég várt pillanatban nem volt Európa olyan, amihez érdemes volt föl nőni. Átkozott iróniája a sorsnak! Mint a szörnyű kínok árán jó helyezést kicsikaró futó, akit a pálya vagy a bíró hibája miatt diszkvalifikálnak! Németh G. Béla ugyan megvigasztal az önmagában is valóságos kutatási programként fölfogható *Utószóban*: „Egyetlen nemzet egyetlen nemzedékének sem szabad büntudatot, szégyenérzetet éreznie elődei tetteiért. Elődeit, vérségi tekintetben, nem választhatja meg az ember. Azt azonban igen, hogy a társa-

dalmi tett, az erkölcs, a gondolat tekintetében kiket választ őseinek... Egy-egy kor egy-egy nemzedékének a történelemmel kapcsolatban szégyenérzetet egyedül akkor kell éreznie, ha nem a kor legmagasabb gondolati szintjén szemléli és érti meg történelmét, s akkor büntudatot, ha nem a megértett történelem jegyében cselekszik.”

Metszően okos szavak, minden történeti kutatással foglalkozó intézetben táblára írva kellene kifüggeszteni. Hanem a kötet tanulmányait egy kicsit úgy fejezik be, mint *Az ember tragédiáját* a „bízva bízzál”. A tragédia véget ért, mit sem segíthet immár a bizakodás. Igaz, hogy Németh G. Béla Madách-tanulmányában erre a gyötrő ellentétre is talál föloldást: „A kikényszerített bizalom erkölcsi komolysága és akarati fegyelmé adja meg a történeti irónia pátozásának, a történeti pátoasz iróniájának madáchi vonását.”